

3. Як ви розумієте тезу про те, що «в епоху Відродження людина немов би заново відкриває античність»?
4. Охарактеризуйте гуманістичний напрям філософії Відродження.
5. Дайте коротку характеристику філософським поглядам Данте та Петрарки.
6. Як ви розумієте тезу Піко делла Мірандоли про те, що «людина є принципово незавершеною істотою»?
7. Прокоментуйте головні філософські ідеї Миколи Кузанського.
8. У чому специфіка утопічно-соціалістичного напрямку філософії епохи Відродження?
9. Охарактеризуйте натурфілософський напрям філософії епохи Відродження.
10. Спробуйте ідентифікувати світоглядні зміни, які принесла із собою епоха Реформації.



Філософський словник до теми: антропоцентризм, гуманізм, індивідуальність, секуляризація, Реформація, утопія.

Курбатов С. В.

ТЕМА 6

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ ТА ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА (2 год.)

План лекції



1. Поняття європейської класичної філософії.
2. Особливості філософії Нового часу та її загальна спрямованість.
3. Раціоналізм та емпіризм в теорії пізнання Нового часу.
4. Філософія Просвітництва та французький матеріалізм XVIII ст.

Конспективний виклад теми



1 Поняття європейської класичної філософії

На відміну від філософських парадигм Стародавнього світу та Середньовіччя, які в етнічному сенсі були *мономентальними*, нова парадигма стає *поліментальною*. Саме тому, починаючи з XVII—XVIII ст., ми говоримо не просто про «європейсь-

ку» (або «східно-» чи «західноєвропейську») філософію, а й про філософію «англійську», «французьку», «німецьку» та ін.

Історичними передумовами формування філософії Нового часу є утвердження буржуазного способу виробництва в Західній Європі, наукова революція XVI—XVII ст., становлення експериментального природознавства. Вона обстоювала свої засадові принципи в боротьбі з феодальною ідеологією, середньовічною схоластикою, релігією та церквою, продовжуючи духовні надбання епохи Відродження.

Філософська парадигма Нового часу створила сприятливі умови для існування філософського матеріалізму у власному розумінні цього слова. Недаремно сам термін «матеріалізм» виник саме в XVII ст. Цей термін вперше вжив англійський фізик Роберт Бойль (1627—1691), позначивши ним фізичний зміст речовини природи.



Особливості філософії Нового часу та її загальна спрямованість

Найсуттєвішою особливістю філософії Нового часу була орієнтація на природознавство, тісний зв'язок з проблемами методології наукового пізнання, в якому вона вбачала головний засіб морального й соціального оновлення людства, утвердження людської гідності, свободи й щастя.

Іншою особливістю розвитку філософії Нового часу було те, що в цей час склалися два неначе протилежні напрями в теорії пізнання — емпіризм і раціоналізм.

Емпіризм (від грец. «досвід») проголошує, що наукове пізнання отримує основний зміст від чуттєвого досвіду, у знаннях немає нічого, чого раніше не було б у чуттєвому досвіді суб'єкта пізнання. *Раціоналізм* (від лат. *rationalis* — розум) наголошує, що основний зміст наукового знання досягається через діяльність розуму, розсудку та інтелектуальної інтуїції, чуттєво-сенситивне пізнання лише підштовхує розум до діяльності. Ідеалом знання як емпіризм, так і раціоналізм уважали математику, а головними характеристиками істинного знання визнавали всезагальність, необхідність і суттєвість. Раціоналізм протистоїть ірраціоналізму й емпіризму. Принцип раціоналізму поділяють чи підтримують як матеріалісти (Спіноза), так і ідеалісти (Лейбніц). Основним представником раціоналізму є дуаліст Декарт.

Головне своє завдання філософія Нового часу вбачала в розробці та обґрунтуванні методів наукового пізнання, концентрую-

чи основну свою проблематику навколо методології наукового пізнання та гносеології.

У Новий час матеріалізм виник спершу в Англії. Його представниками були Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк та ін. Матеріалізм цього часу — це матеріалізм, який спирався на великі відкриття природничих наук. Розвиток буржуазного укладу, нових продуктивних сил зумовив значний прогрес механіки, математики, медицини, експериментальної біології. Новий лад вимагав нових конкретних знань, тому бурхливий розвиток наук об'єктивно підвів до вивчення світу в його конкретності. Цей спосіб мислення сприяв розквіту конкретних наук, нагромадженню емпіричного матеріалу. *Матеріалізм XVIII ст. мав переважно метафізичний характер.* Це була ознака тогочасної філософії.



Рационалізм та емпіризм в теорії пізнання Нового часу

Френсіс Бекон (1561—1626) — родоначальник нової форми англійського матеріалізму та всієї тогочасної експериментальної науки. Саме він сформулював поняття матерії, що перебуває в русі, під яким він розумів активну внутрішню силу й назвав дев'ятнадцять різновидів руху. Ф. Бекон обґрунтував у теорії пізнання принцип емпіризму, глибоко дослідив характер індуктивного методу наукового пізнання. Бекон визначив систему «ідолів»¹, тобто видимих і невидимих перешкод у процесі пізнання істини. Бекон називав їх «ідолами», або «привидами» (примарами), і виокремив чотири групи таких ідолів: 1) «привиди роду», пов'язані з недосконалістю самого людського розуму; 2) «привиди печери» — спотворення, що мають своїм джерелом індивідуальні особливості (вади) розуму індивідів; 3) «привиди площі» — породжуються спілкуванням людей, процес якого нав'язує індивідам ті чи ті помилкові, але такі, що вже стали звичними, уявлення; 4) «привиди театру» — породжуються сліпою вірою людей в авторитети, старовинні традиції.

Бекон виступив як проти схоластичної, абстрактно-спекулятивної методології, так і проти вузького емпіризму. Свою позицію він пояснював за допомогою трьох шляхів пізнання. *Перший* — це шлях павука, тобто спроба людського розуму виводити істини із самого себе. Цей шлях є уособленням абстрактного раціоналізму. *Другий* — шлях мурахи, що уособлює однобічний емпіризм, який зводить пізнання до

¹ Бекон Ф. Новый органон. Соч.: В 2 т. — М., 1972. — Т. 2. — С. 19.

нагромадження голих фактів. *Третім* є справжній шлях науки — шлях бджоли. Як бджола переробляє нектар на дорожчій речовину — мед, так і справжній науковець перетворює емпіричні факти за допомогою раціональних методів у наукову істину.

Бекон не заперечував існування Бога. У поясненні природи суспільства Бекон був ідеалістом і виступав прибічником абсолютної монархії, багато писав про розвиток тогочасних торгово-промислових прошарків суспільства.

Рене Декарт (1596—1650) — видатний французький філософ, фізик, математик, засновник раціоналізму. В історії Нової філософії Декарт перший розробив дуалістичне філософське вчення. Він побудував свою філософську систему на основі визнання одночасно самостійного існування свідомості та матерії, душі й тіла. Атрибутом духовної субстанції вчений уважав мислення, а матеріальної — протяжність. Людину він розглядав як механічне поєднання цих двох субстанцій. Дуалізм субстанцій не давав змоги вирішити проблему пізнання світу, тому Декарт увів третю субстанцію — Бога, яка зумовлювала їх єдність і можливість пізнання довколишнього світу.

Єдино правильним методом пізнання Декарт вважав *дедукцію*¹, тобто виявлення конкретних істин із загальних посилянь-принципів, які вічно та апріорно існують у розумі. Сутність свого дедуктивного методу Декарт сформулював у відомих чотирьох правилах. У *першому* йдеться про висхідний пункт наукового пізнання — визначення принципів, або начал. У *другому* правилі формулюється вимога аналітичного вивчення природних явищ. Кожну складну проблему слід ділити на простіші й робити це доти, поки речі не стануть ясними та очевидними. *Третє* правило вимагає дотримуватися певного порядку мислення, який полягає в тому, щоб починати з найпростіших і доступних для пізнання предметів і поступово доходити до складніших і важчих. *Четверте* правило орієнтує на досягнення повноти знання, на послідовність і ретельність дедуктивного виведення й вимагає повного переліку, докладного огляду всіх ланок.

Декарт розробляв учення «*вроджених ідей*», які, на його думку, приховані в глибині інтелекту й можуть бути усвідомлені лише інтуїтивно. До «вроджених ідей» Декарт відносить ідею Бога, аксіоми математики та інші ідеї.

Значний вклад у подолання дуалізму Декарта зробив *Бенедикт Спіноза (1632—1667)*. Згідно з поглядом Спінози, світ —

¹ Декарт Р. Рассуждение о методе. Соч.: В 2 т. — М., 1989. — Т. 1. — С. 250.

скінченна природа, матеріальна субстанція (від лат. «*сутність*», «*основа*»), яку він ще називає Богом. Субстанція, тобто матерія, є причиною самої себе й має безліч властивостей. Вона вічна та незмінна, їй властиве самозбереження. Субстанції, за Спінозою, притаманні дві універсальні й невід’ємні характеристики (атрибути) — *протяжність і мислення*. Протяжність розкривається в нескінченності «модусів» — індивідуальних конкретних речей та явищах. Людина є одним з багатьох «модусів» природи, в якому втілюється мислення. За Спінозою, людина та інші «модуси» — речі, хоча й не однаковою мірою, однак усі одухотворені. Проголошуючи мислення атрибутом субстанції та долаючи дуалістичну «прірву» між мисленням і природою, Спіноза утверджував раціоналістичну тезу про збіг структури світу зі структурою розуму. Він відверто проголошував, що *порядок і зв’язок ідей ті ж самі, що й порядок і зв’язок речей*. Поняття «субстанція» Спінози є дуже цінним у його філософії, воно відіграло неабияку роль у подальшому розвитку як філософського, так і наукового знання.

Велике значення мало вчення пантеїзму Б. Спінози. Згідно з ним Бог не існує окремо від природи, а розчиняється в ній. З цього випливає, що пізнання світу йде не через пізнання Бога, а через пізнання самої природи. Виходячи з ідеї існування єдиної субстанції, Спіноза стояв на позиціях *гілозоїзму* (учення, яке допускає наявність мислення в усій матерії, зокрема й неживої). Таку ідеалістичну позицію дотримують й зараз обстоюють деякі дослідники природи, зокрема французький палеонтолог і філософ Тейяр де Шарден.

Видатний філософ-матеріаліст XVII ст. *Джон Локк* (1632—1704) зробив спробу поглибити й далі конкретизувати емпіричну методологію. Основна заслуга Локка в історії філософії полягає в тому, що він розробив сенсуалістичний світогляд, тобто обґрунтував учення про чуттєве походження знання й дав на цій основі критику теорії «вроджених ідей» Декарта. Локк довів, що досвід складається з відчуттів і тим самим обґрунтував сенсуалістичні напрями в теорії пізнання.

Локк доводив, що знання та ідеї людей не вроджені, а набуті й мають своїм джерелом зовнішній світ. Душа людини від природи є «чистою дошкою» (*tabula rasa*), на якій «чуттєвий досвід малює свої візерунки»¹. Усе, що ми знаємо, це результат впливу зовнішнього світу, виховання і освіти. Процес пізнання Локк розглядав

¹ Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Соч.: В 3 т. — М., 1985. — Т. 1. — С. 96.

як результат чуттєвого досвіду індивіда й поділяв його на дві сфери: зовнішній досвід (джерело відчуттів), і внутрішній (самодіяльність душі). Зовнішній досвід є основою чуттєвого пізнання природи, а внутрішній — рефлексивного пізнання діяльності душі.

Гносеологічні погляди Локка знайшли вияв у його концепції первинних і вторинних якостей. Локк заперечує якісну різноманітність матерії й вважає, що речам властиві лише кількісні особливості: величина, фігура, непроникність, тепло, холод, рух — первинні якості, які не відривні від матерії. Саме вони породжують зовнішній досвід, впливаючи на органи відчуття. Але речі мають інші якості: колір, смак, запах, звук — вторинні якості, вони суб'єктивні й не відбивають властивостей самих речей, а створюються в людській свідомості на основі сполучень первинних якостей. Поділ усіх якостей на первинні та вторинні був характерний для філософії Нового часу й відображав рівень розвитку тогочасної науки.

До когорти англійських філософів Нового часу належить також *Томас Гоббс (1588—1679)* — представник матеріалізму й номіналізму. Він уважав, що реально існують тільки одиничні речі, а загальні поняття — це лише назви речей. Тому будь-яке знання має своїм джерелом досвід, він є двох типів: перший як результат сприйняття, другий як знання про назви речей. Джерелом другого досвіду є розум. На перший план Гоббс висував механічне тлумачення реальності, жива чуттєвість перетворювалася в нього на абстрактну чуттєвість геометра, світ — це геометричне місце точок, площин і тіл. Людина — це машина з природними властивостями, держава — це «Левіафан» — чудовисько, яке керує людськими долями, свобода — це передусім відсутність опору, а не «сутнісна сила».

Філософія Гоббса — типовий приклад тлумачення людини як частини природи, функції якої зводяться до найпростішої (механічної) форми руху, а закони розуму як природної властивості людини — до законів математики. Людське мистецтво йде ще далі, імітуючи розумне й найдосконаліше творіння природи — людину. Т. Гоббс був змушений визнати, що людина є не просто природним тілом, тотожним усім іншим тілам природи, а й моральною та духовною істотою.

Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646—1716) — великий математик і логік, який обстоював множинність субстанцій, що складаються із сукупності животворних атомів-монад. Лейбніц вважав, що всі монади рухомі й взаємопов'язані, він розрізняв три види атомів-монад (залежно від їх досконалості, запрограмованої Богом): 1) *найнижчі*, що характеризуються «перцепцією», тобто па-

сивною здатністю до сприйняття. Тіла неживої природи містять монади нижчого ступеня, монади-перцепції; 2) *монади-душі*, які можуть мати відчуття та більш яскраві уявлення. Живі, тіла містять монади-душі; 3) *монади-духи*, які характеризуються найвищим ступенем розвитку, мають свідомість, «апперцепцію», здатність до міркування та рефлексії. Людина — це поєднання монад з матерією, де провідна роль належить монадам-духам, апперцепціям, рефлексії. Кожна монада, завдяки внутрішній активній діяльності, прагне до вдосконалення й містить у собі своє минуле, сучасне й майбутнє.

Монади самі по собі не мають просторових характеристик, тому їх можна осягти лише розумом. Тіла ж, речі, які люди сприймають за допомогою чуттєвого досвіду, — це поєднання монад з матерією, що відрізняються залежно від того, з якими монадами поєднується матерія. Поєднання монад з матерією не є випадковим, це результат передбаченої Богом Гармонії. Лейбніц першим у філософії Нового часу зробив спробу поєднати неживу й живу природу, тілесне та духовне, минуле й майбутнє. У гносеології та методології пізнання Лейбніц намагався подолати суперечність між емпіризмом та раціоналізмом. Він наголошував, що не лише раціональне знання ґрунтується на логічних доведеннях, а й досвідне, емпіричне знання неможливе без застосування принципів розуму. Як і чимало інших філософів, він обстоював раціональне пояснення світу, вірив в існування вроджених ідей.

Слід зазначити, що матеріалістичні ідеї XVIII ст. зустріли великий опір з боку ідеалізму та релігії. У цей період почав розвиватись і посилювався *суб'єктивний ідеалізм*. Найвідомішими виразниками суб'єктивного ідеалізму цього часу були англійські мислителі Берклі та Юм.

Джон Берклі (1684—1753) категорично відкидав існування матерії й стверджував, що речі існують тому, що вони сприймаються відчуттями. Єдиний смисл, який має слово «існувати», є «бути сприйманим», адже єдиним, з чим безпосередньо має справу людина, спілкуючись із світом речей, є ті чи інші зорові, слухові відчуття (червоне, кругле, дзвінке, холодне, тверде тощо) в певних комбінаціях і послідовностях. Позиція Берклі була суб'єктивно-ідеалістичною.

Подібну суб'єктивно-ідеалістичну концепцію розвивав і *Девід Юм (1711—1776)*, але дещо інакше. Він стверджував, що людина не може вийти за межі своїх відчуттів і встановити, що лежить в основі речей — дух чи матерія. Гносеологічні основи агностицизму Юма — абсолютизація психічних явищ людини. Згідно з Юмом, наука зво-

диться до спостереження та опису психічних фактів. Філософія Юма є не лише суб'єктивно-ідеалістичною, а й агностичною.



Філософія Просвітництва та французький матеріалізм XVIII ст.

Просвітництво — це культурно-історичний термін, що відбиває певну епоху розвитку людства, сутність якої полягає в широкому використанні розуму для суспільного прогресу. Головним прагненням просвітників було завдяки діяльності людського розуму знайти природні принципи суспільного життя. Через усю філософію Нового часу проходить думка про «розумність» світу, яка у XVIII ст., трансформувалась в ідею просвітництва як головну рушійну силу історії, джерело та основний засіб досягнення рівності, братерства та свободи, тобто такого суспільного стану, що відповідає ідеалу Царства Розуму. В епоху Просвітництва філософів уже цікавлять не проблеми методології та субстанційних основ буття, а проблеми людського буття, буття суспільства, історії та перспектив розвитку людства. На цій основі в філософії Просвітництва формуються два напрями: деїстичний та матеріалістично-атеїстичний. Вважається, що Просвітництво було започатковано в Англії під впливом філософських ідей Дж. Локка.

Французьке Просвітництво порушувало проблему вдосконалення суспільства шляхом реформ. Велике значення мало вчення *Шарля Монтеск'є (1689—1755)*. Учений за допомогою методу порівняльного аналізу описував типи державного устрою. Монтеск'є в дусі деїзму визнавав Бога лише «творцем та охоронцем» природи, який, створивши світ, більше не втручається в його справи. Закони історії філософ тлумачив як утілення розуму. Він стверджував, що природне середовище має великий вплив на розвиток суспільства. Монтеск'є поставив і досліджував важливу проблему політичної значимості соціально-психологічних рис народів, проте він занадто абсолютизував роль цих рис. Незаперечною заслугою Монтеск'є є також докладна розробка ідеї Локка про поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Лише за умови такого поділу, на його думку, можливий державний лад, за якого нікого не примушуватимуть робити те, до чого не зобов'язує закон, і не робити того, що закон йому дозволяє.

Раннім представником французьких просвітителів був *Франсуа Вольтер (1694—1778)*, який висував ідеї, спрямовані проти феодалізму та кріпацтва, він боровся проти церкви, релігійної нетерпимості, фанатизму, деспотії. Ф. Вольтер — рішучий прибічник рівності

громадян перед законом, але слід звернути увагу на те, що він уважав неминучим поділ людей на багатих і бідних. Саме Вольтер вишуває на перший план таку характерну для просвітницької думки рису, як рішучий поворот від дещо абстрактних, загальних проблем буття, реальності як такої, притаманних філософії XVII ст., до проблем живої практики людського життя, соціальної проблематики, упорядкування й удосконалення людського існування в світі. Як і більшість просвітників він був прихильником деїзму.

Блискучий полеміст і талановитий письменник *Жан-Жак Руссо* (1712—1778) торкався питань розвитку цивілізації, держави, моралі, розмірковував над проблемами соціальної нерівності та виховання, вимагав свободи й забезпечення повноти юридичних прав. Вбачаючи джерело змін людського життя в розумі, Руссо вважав, що сам розум при цьому зазнає впливів життєвих потреб людей. Люди, що спочатку жили в «природному» стані, поступово переходять у «суспільний стан», об'єднуються в сім'ї, а останні — у племена. У племенах люди живуть вільно, вони здорові й щасливі, продовжують насолоджуватись усіма радощами спілкування, які ще не порушують їхньої незалежності. Залізо та хліб — ось що, на думку Руссо, цивілізувало людей і згубило рід людський.

Таке суспільство мало бути ліквідоване, а натомість збудоване нове, на засадах нового суспільного договору. Новий суспільний договір Руссо — це фактично заклик повернутися назад до первісної простоти та рівності «природного» стану людини.

Отже, відмітною рисою Просвітництва є поворот до людини. Мислителі-просвітники, починаючи з Монтеск'є, головну увагу звертають на людське суспільство, історію, біди та страждання людей. У зв'язку з цим основний акцент вони роблять на розум, шляхи й засоби приведення суспільства у відповідність з вимогами розуму, насамперед такими, як рівність, справедливість, свобода, братерство тощо.

Французький матеріалізм XVIII ст. має багато спільного з філософією Просвітництва, але йому властиві свої відмінні риси. Насамперед його відрізняє однастайна матеріалістична спрямованість у поглядах на природу.

Матерія існує об'єктивно, пов'язана з рухом, указував *Жульєн Ламетрі* (1709—1751). Природа — це сукупність різних форм руху матеріальних часточок. Згідно з *Полем Гольбахом* (1723—1789), існує рух матеріальних мас (атомів), а також енергетичний рух; матерія існує в просторі та часі. Ламеттрі першим у філософії Нового часу будував свої філософські узагальнення про природу не лише на основі механіки, а й осмислюючи результати біологі-

чних і частково хімічних досліджень. Він висунув положення про необхідність суспільного життя як умови формування людини та її свідомості. Ламеттрі вважав, що людині від народження притаманний «природний закон», сутність якого полягає в умінні розрізняти добро й зло. Найважливішим виразом «природного закону» моральності, на його думку, є почуття вдячності за добро та розкаяння за зло, вчинене у відповідь на добро.

Гольбах підходив до осмислення питання про відношення природи, матерії та духу, свідомості як центральної філософської проблеми Нового часу й виокремлював два протилежні напрями — натуралістичний та спіритуалістичний. Він також конкретизував та обґрунтував учення про субстанцію, наголошуючи, що субстанцією може бути лише матерія — вічна, безкінечна й самопричинна. *У Гольбаха ми знаходимо одне з перших визначень матерії: матерія — це те, що, діючи на наші органи чуття, викликає відчуття.*

У теорії пізнання Дені Дідро (1713—1784) поєднував переваги як емпіризму, так і раціоналізму, підкреслюючи необхідність нової раціональності, яка функціонувала б в органічній єдності з чуттєвим пізнанням, визначаючи сутність філософської методології як перевірку розуму розумом, контроль розумом та експериментом чуттєвого пізнання, відображення чуттєвим досвідом природи.

Важливим досягненням Дідро було вчення про універсальну внутрішню активність матерії. Рух не зводився ним лише до механічного переміщення в просторі, а розумівся як будь-яка зміна, як активність загалом. Рух, на його думку, є як у тілі, що переміщується, так і в тілі, яке перебуває в спокої.

Дідро був прибічником цілковитої ліквідації релігії та перетворення суспільства на атеїстичне. Проте атеїзм, на його думку, мав ґрунтуватися на високих духовних цінностях, філософській аргументованості та морально-соціальній відповідальності. Дідро вважав, що соціальна справедливість, яка забезпечується законами «просвітницького правління», є найважливішою об'єктивною передумовою для втілення моральних начал у житті народів.

Французькі матеріалісти висунули низку цінних положень щодо суспільства, зокрема підкреслили роль людських потреб як могутнього джерела розвитку. Клод Гельвецій (1715—1771) указував на єдність особистих і громадських інтересів. Доброчесна людина, як підкреслював учений, — це та, чия сильна пристрасть до доброчесності узгоджується із суспільним інтересом, тому вона завжди змушена бути добродійною.

На думку Гельвеція, усе це цілком можливо реалізувати в сучасному йому суспільстві шляхом втілення в дійсність розумного

законодавства, просвітництва та відповідного виховання, що цілком узгоджується з основною тенденцією філософії Нового часу — вірою у всемогутність розуму та пізнання як рушіїв прогресивного розвитку людства.

Отже, в XVII ст. головним завданням європейської філософії стало вирішення проблеми обґрунтування способів отримання істинного знання (проблема методології пізнання). Головне досягнення тогочасної філософії — знаходження принципів автономності суб'єкта пізнання та сумніву як початку наукового дослідження. Розвиваються індуктивний емпіричний та раціональний дедуктивний методи пізнання, який містить у собі інтелектуальну інтуїцію. У цей час формується механістична картина світу, яка була основою природознавства й філософії аж до XX ст.

Філософія Просвітництва XVIII ст. виступила проти метафізики, сприяла розвитку раціоналізму, матеріалізму та атеїзму. Подальший розвиток отримали ідеї соціального прогресу, можливості реалізації в соціальній практиці ідеалів гуманізму. У політиці, правовій культурі, суспільно-економічному житті активно пропавали ідеї соціальної несправедливості, рівності всіх людей перед законом.



Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте філософські погляди мислителів англійської школи — Ф. Бекона, Дж. Локка та Т. Гоббса.
2. У чому полягає сутність емпіризму та проблеми методу філософії Ф. Бекона?
3. У чому полягає дуалізм філософії Р. Декарта?
4. У чому полягає сутність та обмеженість сенсуалістичної теорії пізнання Дж. Локка?
5. Охарактеризуйте пантеїстично-матеріалістичне вчення Б. Спінози про субстанцію, атрибути та модуси.
6. У чому полягає сутність філософії Г. Лейбніца?
7. Що таке Просвітництво та які ідеї воно репрезентувало?
8. Як розглядається людина й суспільство в філософії Просвітництва в теоріях французьких матеріалістів?
9. У чому полягає значення філософії Нового часу та Просвітництва?



Філософський словник до теми: дедукція, індукція, раціоналізм, емпіризм, інтуїція, монада, субстанція, сенсуалізм, гілозоїзм, метафізичний матеріалізм, механіцизм.

Лук'яненко О. М.